

Osmanlı Tarih Yazıcılığında Biyografi Türü: Taşköprülüzade'nin *eş-Şakaiku'n-Nu'mâniyye* Eseri Üzerinden Genel Bir Değerlendirme

Nejla Doğan¹

Özet

Bu çalışmada, Osmanlı'nın ünlü bilgini Taşköprülüzade Ahmed Efendi tarafından 1558 senesinde tamamlanan ve Osmanlı literatüründe terceme-i hâl olarak bilinen biyografi alanında ortaya konulmuş ilk müstakil eser *eş-Şakaiku'n-Nu'mâniyye*'ye odaklanılmıştır. Osmanlı tarih yazımında biyografi türünün gelişim seyri üzerine kısa bir değerlendirme yapıldıktan sonra, biyografi çalışmaları kapsamında 16. asra damgasını vuran bu eserin mahiyetine ve ilgili sorunlarına değinilmiştir. Önemli şahsiyetlerin biyografilerine dair kıymetli bilgiler ihtiva eden eser, salt bir “yaşam anlatısı” olarak değerlendirilmemiştir. İçerdiği zengin bilgilere nasıl yaklaşılması gerektiğini ele almak çalışmanın temel sorunsallarından birini teşkil etmektedir. İkincil kaynaklar ışığında yapılan irdeleme ve sorgulama sonucu, biyografi verilerinin Osmanlı dünyasının yaşam öykülerini kayıt altına almaya düşkün olduklarını gösterdiği gibi dönemin biyografi türü hakkında da bilgiler vermektedir. Şakaik'e içerdiği şeyh ve ulema biyografilerinden dolayı bir veri toplama amacından ziyade, Osmanlı kültür ve ilmi dünyasını anlamak için başvurulmalıdır. Olgusal bilgilerden daha fazlasını elde edeceğimiz söz konusu esere doğru yaklaşıldığı zaman İmparatorluğu'n sosyo- ekonomik ve siyasi ağları hakkında da ipuçları yakalayabileceğimiz sonucuna varılmıştır.

1. Giriş

Herhangi bir bireyin doğumundan ölümüne kadar olan hayat hikayesini içeren biyografi türü tarih yazımı tarihçilerin geneli tarafından imkânsız bir

1 Karabük Üniversitesi- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-4104-9700, nejlad1@gmail.com / nejladogan@karabuk.edu.tr

faaliyet olarak görülmektedir.² Biyografi yazmanın mümkün olmadığı fikri üzerinde durulmasına rağmen, alana yönelik, özellikle son dönem tarihçileri tarafından, yoğun bir ilgi gösterilmektedir.³ Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi yaşam öykülerine artan bu ilgi sonucu ortaya konulan çalışmalar, genellikle sıradan insanlardan ziyade “büyük adamların” etrafında inşa edilen hikâyelerden oluşmaktadır. Diğer bir ifade ile, “X kişinin hayatı ve eserleri” başlığıyla yapılan çalışmalar genelde tarihin “güçlü kahramanlarını” içermektedir.⁴ “Tarihin büyük adamların biyografisi” olduğu savını ortaya attığı iddia edilen Carly'e⁵ karşı çıkan E.H.Carr, bu ifadeyi modası geçmiş bir söylem olarak değerlendirmiştir.⁶ 20. yüzyılın başlarında Fransız *Annales* ekolünün etkisiyle başlayan tarih yazımındaki değişimler de bu düşünceye karşı çıkmasına rağmen, Türkiye'de hazırlanan biyografi alanındaki tarih tezlerinin çoğunluğu halen “büyük insanlar”ın yaşam öyküsünden oluşmaktadır. Bu yüzden biyografi alanında yapılan çalışmaların, bu düşünceden uzaklaşarak, farklı disiplinlerle daha analitik bir perspektiften inşa edilmesi gerekmektedir.

Biyografi türü tarih yazımına dair ortaya konulan eksikliklerin en önemlisi ve belki en çok eleştiri alan husus, kişinin hayatının kronolojik olarak yazılmasından dolayı metinde anlatının zayıf olduğu iddiasıdır. Alanın uzman akademisyenlerine göre, biyografi kişinin hayatının kronolojik olarak yazıya aktarılmasından ziyade var olan birincil kaynaklar üzerinden yeni bir söylem inşa etmektir. Bir başka deyişle, var olan malzemenin mamul hale getirilmesi gerekmektedir. Kişiyi yeniden hayat verilen bu türde böylece, akıcı ve tutarlı bir anlatının ortaya çıkabileceği vurgulanmaktadır.⁷

2 Biyografi yazmanın imkansızlığı üzerine ufuk açıcı bir bakış için bakınız: Abdülhamit Kırmızı “Oto/biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni- Oto/ Biyografiye Taze Bakışlar*, Haz. Abdülhamit Kırmızı, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 26.

3 Lisansüstü tezlerin bulunduğu YÖK verilerine göre, biyografi alanında 4220 kayıt ile karşılaşılmış olup, görüntülenen çalışmalardan 621'i tarih alanıyla ilgilidir. Bu verilerin yaklaşık olarak %20'si daha kapsamlı olan doktora çalışmasına aittir. Biyografi alanında ortaya konulan ürünlere 1990'lardan önce başlanılmasına rağmen, 2000'lerden sonra yapılan çalışmalarda büyük bir ivme kazanıldığı söylenebilir.

4 Biyografi çalışmalarının izlediği seyirin detaylı kritik ve analizi için bakınız: Derin Terzioğlu, “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihçiliği”, *Cogito*, Sayı 29, 2001, ss. 284- 296.

5 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, İletişim Yayınları, 2011 İstanbul, s.98.

6 Carr, *Tarih Nedir?*, s. 107.

7 Abdülhamit Kırmızı, ““Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2015, ss.156-162. Ali Akyıldız, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul 2017, ss. 219- 241.

İnsanın soyut ve somut kimlikleriyle tarihteki yerini konumlandırmak oldukça zordur. Ancak, tüm eleştirilere rağmen, son zamanlarda bireylerin yaşam öyküleri üzerinden üretilen çalışmaların alana kayda değer katkılar sunduğunu da vurgulamak gerekir. Var olan arşiv belgeleriyle desteklenerek ortaya konulan çalışmalar arasında Leslie Peirce'in Antep'teki köylü kadınların hikayelerinden yola çıkarak kaleme aldığı *Ablak Oyunları*; Osmanlı'nın son devirlerini Avlonyalı bir vali ve sadrazam üzerinden bizlere aktaran Abdülhamid Kırmızı'nın *Avlonyalı Ferid Paşa: Bir Ömür Devlet* ; alana önemli katkılarda bulunan Ali Akyıldız'ın *Sürgün Sefir Sadullah Paşa* adlı biyografik çalışması; birçok casusun hayat hikayelerinden yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu için oldukça hareketli olan 16. yüzyılın istihbarat, sabotaj ve casusluk ağlarına odaklanan Emrah Safa Gürkan'ın *Sultan'ın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları* sayılabilir. Çağdaş yazarların eserleri, biyografi türü çalışmalarının nasıl kaleme alınacağı, diğer bir söylemle salt yaşam öykülerine nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda bizlere ışık tutmaktadır. Peki Osmanlı dönemi yazarları dönemin yaşam öykülerini nasıl aktarmışlardır?

Tarih yazıcılığında kökeni çok eskilere dayanan biyografi çalışmalarının Osmanlı İmparatorluğu'nda nasıl bir durumda olduğuna değinmek bu çalışmanın temel gayelerinden birini teşkil etmektedir. Osmanlı dönemi yaşam öykülerine dair eğilimin ve söylemlerin İmparatorluk topraklarında yüzyıllar boyunca nasıl bir çizgide ilerlediğine kısaca değindikten sonra, bu türün ilki kabul edilen “eş-Şekā'iku'n-nu 'māniyye fi 'ulemā 'i'd-Devleti'l-'Osmāniyye” adlı esere odaklanılacaktır. Eserin kısa bir tanıtımından sonra mahiyeti ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ardından, söz konusu biyografik eser hakkında kaleme alınan ikincil çalışmalara değinilecektir. Yukarıda tespit edilen eksiklikler çerçevesinde eserin genel bir değerlendirilmesi yapılarak, biyografi çalışmasının nasıl okunması gerektiği diğer bir ifade ile bu tür bir kaynağa nasıl yaklaşılması gerektiği sorusuna da açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

1.1. Osmanlı Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişimi

Osmanlı tarih yazıcılığı kuruluşundan çok sonraları ortaya çıkmıştır. Yakşı Fakih'in *Menâkıb-ı Âl-i Osman*'ı ilk örnek sayılmaktadır. Elimize ulaşmayan bu eserin Aşıkpaşazade başta olmak üzere birçok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılması sonucu varlığından haberdar olunmuştur. Bu yüzden, günümüze ulaşan ilk müstakil ve mevcut eser 15. yüzyılın ilk çeyreğinde kaleme alınan *İskendernâme* adlı eserdir. Dolayısıyla, Osmanlı tarih yazıcılığının kuruluşundan yaklaşık olarak 150 yıl sonra çıktığı savı geçerliliğini halen korumaktadır. II. Murad devrinde gördüğümüz anonim

Tevârîh-i Âl-i Osman eserleri ile devam eden tarih yazıcılığı 16. yüzyılda başka bir noktaya evrilmiştir. İlk döneme ait eserlerdeki destan geleneğine dayalı tarih yazıcılığından ziyade dünya standartlarında eserler verilmeye başlanmıştır. Şükrullah'ın Behcetü't-tevârîh'i, Enveri'nin Düstûrnâme'si, İbn Kemâl'in *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ı, İdrîs-i Bitlisî'nin Farsça Heşt Bihişt'i, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı gibi eserler döneme damgasını vurmuş önemli kaynaklardır. 16. yüzyıldan sonra Osmanlı tarih yazıcılığı gelişerek devam etmiştir. Dünya ve Osmanlı tarihleri hakkında eserler ortaya koyanlar arasında Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, Bosnalı Koca Hüseyin, Hasanbeyzade Ahmed Paşa, Solakzade Mehmed Hemdemi, Abdurrahman Hibri gibi önemli kişiler bulunmaktadır. Evliya Çelebi, Eremya Çelebi ve Katib Çelebi gibi önemli tarihçi ve şahsiyetlerden dolayı "Çelebiler Çağı" olarak da anılan bu yüzyılda vekayiname, gazavatname, fetihname gibi yazım türlerinde de artışlar görülmüştür. Vekayiname ve monografi gibi türlerde örneklerin görülmeye devam ettiği 18. yüzyılda tarih yazıcılığı resmi bir kimliğe bürünmüştür. Naima, Raşid Mehmed Efendi, İzzi Süleyman Efendi, Enveri, Ahmed Vasıf Efendi gibi resmi vakanüvislerin yanı sıra, Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, Defterdar Sarı Mehmed Ağa ve Uşşakizade Hasib Efendi gibi hususi vekayiname kaleme alan tarihçiler ön planda olmuştur. 19. ve 20. yüzyılları ise birçok değişikliğin meydana geldiği dönemlerdir. Meskukat ve arkeoloji gibi alanlara dair ilk eserler kaleme alındığı gibi yeni türlerle de karşılaşmıştır.⁸

Osmanlı tarih yazıcılığında, özel veya resmi anlamda eserler kaleme alındığı gibi, seyahatname, seferatname, bibliyografya, ansiklopedi gibi çok farklı alanlarda eserler ortaya konulmuştur. 16. asırdan itibaren özgün eserlerin verilmeye başlandığı en önemli alanlardan biri de biyografi türü tarih yazımıdır.

1.1.1. Osmanlı Tarih Yazımında Biyografi Türünün İlk Örnekleri ve Gelişim Süreci

Osmanlı tarih yazımı türü olan biyografi alanına ait ilk müstakil eserler oldukça geç dönemde kaleme alınmıştır. Bu eserlere değinmeden önce İmparatorluğu'nun tarih ve edebiyat kültüründe önemli yer edinen Osmanlı biyografisinin ortaya çıkışına ve önceki uzantılarına göz atılması gerekmektedir.

8 Halil İncalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", *From Empire to Republic- Essays on Ottoman and Turkish Social History*, The Isis Press, İstanbul 1995, ss. 1-16. Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *Fsm İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1 (2013), ss. 271-279. Abdülkadir Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Yayınları, 2020 İstanbul. Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Belleten*, C. 35, S. 140, 1971, ss.655- 664.

İslam medeniyetinde toplum içerisinde ünlü olan kişilerin hayat hikayeleri hadis teriminde biyografi anlamını da içeren terceme (çoğulu terâcim)⁹ kelimesi ile tercüme-i hâl ve terâcim-i ahvâl gibi terimlerle ifade edilmiştir. İslam kültüründe çok önemli yer edinen biyografi dalı Arap dünyasında *tabakat*; İran da ise *tezkiye* tabiriyle gelenekselleşmiştir. Hz. Muhammed ve soyundan gelenler ile sahabelerin hayatlarına dair gösterilen ilgiden dolayı tabakat ilmi İslam dünyasında oldukça önemli bir yer edinmiştir.¹⁰ Zaman içerisinde yaşam öyküsü ele alınan kişi ve grupların sayısı arttı ve böylece tabakat türü içerik olarak zenginleşti.¹¹ Zikr kökünden türeyen tezkire (çoğulu tezakir) kelimesi ise Arap ilim dünyasında önemli yer edinen tabakat ile aynı anlamdadır. Fars edebiyatında alim ve özellikle şairlerin hayat hikayelerini içeren tezkireler, Türk edebiyatını ve Osmanlı tarih yazımını derinden etkilemiştir.¹²

Osmanlı ilim dünyası, tabakat ve tezkire türünden etkilenecek biyografi geleneğini devam ettirmiştir. Örneğin Türk şairlerinin hayatı ve eserleri hakkında önemli malumatlar içeren 15. yüzyıla ait Ali Şir Nevayî'nin *Mecâlisü'n-Nefûs*'i ile Sehi Bey'in *Heşt Behişt*'i Osmanlı'daki tezkireciliğin ilk örnekleri sayılmıştır.¹³ İlk özgün örneklerine 16. yüzyılda rastlanılmasına rağmen, tarihçilere göre tabakat/biyografi türüne ait örnekler 14. yüzyılın sonlarında rastlanılmıştır. 14. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında Ahmedî'nin *İskendername*'si, Hz. Hamza'nın kahramanlıklarını içeren *Hamzaname* ile Süleyman Çelebi'nin *Vesâletü'n-necât* adlı eserleri bu türün ilkleri olarak kabul edilmektedir.¹⁴

Makedonyalı kralı Büyük İskender'in efsanevi hayat hikayesinin olumsuz bir imaj ile kaleme alındığı Ahmedî'nin *İskendername*¹⁵ adlı eserinin tamamen biyografi özelliğine sahip olduğunu iddia etmek zordur. Farklı

-
- 9 Erdinç Ahatlı, "Terceme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 483-484.
 - 10 Mustafa İsen'e göre Arapların soy bağlarıyla övünme alışkanlıkları İslam dünyasında biyografi türünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Mustafa İsen, "Tezkireler Sadece Biyografi Kaynakları Değil Aynı Zamanda Eleştiri Tarihimizin de Kaynaklarıdır", *İlmi Araştırmalar*, S. 10, 2014, s. 157.
 - 11 Casim Avcı, "Tabakat: İslam Tarihi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 297
 - 12 Tezkire hakkında detaylı bilgi için bakınız: Yusuf Öz, "Tezkire", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul 2012, s.68-69.
 - 13 Günay Kut, "Heşt Behişt", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul 1998, ss. 273-274. Rıdvan Canım, "Sehi Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 316-317.
 - 14 Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri, s. 71. Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", s. 278.
 - 15 Ahmedî, *İskendername*, haz. Yaşar Akdoğan, Nalan Kutsal, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

yazarlar tarafından¹⁶ birçok nüshası bulunan bu eserde yer alan ve Osmanlı tarihi hakkında bilgi veren vekayiname bölümü göz önünde bulundurulunca yapıtı salt bir biyografi eseri olarak tanımlamak güçtür. Menkıbevi ve tarihi şahsiyet olan Hz. Hamza'nın hayatını içeren Hamzanâme adlı eser, destani ve zengin maceralardan oluşmaktadır. Bu yüzden eser, her ne kadar şahısların hayatı hakkında bilgiler içerse de genel itibarıyla halk hikayelerinden oluşmaktadır.¹⁷ Süleyman Çelebi'nin kaleme aldığı Vesiletü'n-necât (diğer adıyla *Mevlid*) adlı eser ise salt Hz. Muhammed'in hayatını içermemektedir. Alemin yaratılmasının sebepleri ve Peygamber mucizeleri gibi bölümleri ihtiva ettiğinden diğer eserler gibi özgün biyografik çalışma kategorisinde değerlendirmek zordur.¹⁸

16. yüzyılın ilk ve özgün biyografi eseri Taşköprülüzade Ahmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Kendinden sonrakilere rol model olan Taşköprülüzade'nin bu eserinin çok farklı tercüme ve zeyilleri oluşmuştur. Hatta 20. yüzyılda büyük bir Şakaik külliyatı meydana getirilmiştir. 16. asra kadar Osmanlı biyografi alanındaki çalışmalarda üsluba özen gösterilmiştir; ancak alana dair standart bir dil ve üslup bu yüzyıldan sonra oluşmuştur.¹⁹

17. yüzyılda biyografi alanında kaleme alınan en önemli çalışmalar arasında Nev'izade Atai'nin Şakaik Tercümesi Zeyli ile Katib Çelebi'nin Süllemü'l-vusûl adlı eserleri sayılabilir. 18. yüzyılda biyografi alanında önemli gelişmeler olmuştur. Vefeyat, tezkire, tabakat gibi eski tür eserler kaleme alındığı gibi dönemin bazı biyografik eserleri mesleklerine göre adlandırılmıştır. Ulema ve meşayih biyografileri, şura biyografileri, padişah ve sadrazam biyografileri, hattat ve kaptanıderya biyografileri gibi başlıklarla ortaya konulan müstakil eserler bu türün başlıcaları olarak sayılabilir.²⁰

16 Ahmedî'den sonra İskendername adıyla eser ortaya koyan birçok kişi bulunmaktaydı ki bunların arasında kardeşi Hamzavi, Ahmed-i Rıdvan, Behiştî Ahmed Sinan ve Ebu Hasan Turtusi gibi isimler zikredilebilir. Ancak, mevcut eserleri birbirinden ayıran en önemli özellik içerdikleri bazı bilgilerin farklı olmasıdır.

17 Nurettin Albayrak, "Hamzanâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul 1997, ss. 516-517.

18 Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesiletü'n Necat)*, haz. Faruk K. Timurtaş, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1990, s. VII. Hasan Aksoy, "Mevlid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, ss. 482-484.

19 Yakup Çelik, "Biyografi Yazma Geleneği ve Cumhuriyet Sonrasında Biyografi Sözlükleri", *Bilgi*, S. 102, Yaz 2022, s.4. (Mustafa İsen'in, "XVI. yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlılarda Biyografi Geleneği" adlı çalışmasından aktarmıştır).

20 Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı, ss. 174-184. Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin Devha-i Meşâyih-i Kibar'ı ile Tuhfe-i Hattâtın adlı eserleri; Osmanzade Tâib Ahmed Efendi'nin Hadîkatü'l-Vüzerâ; Ahmed Resmi Efendi'nin Halîkatü'r-Rüesâ; Hâfız Hüseyin Ayvansarayî'nin Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl gibi eserler örnek verilebilir.

19. ve 20. yüzyıllarda tarih yazıcılığında meydana gelen değişimler biyografi alanında da görülmüştür. Bir yandan eski türden eserler kaleme alınırken diğer yandan da yeni türler ortaya çıkarılmıştır. İlk nakibüleşraf biyografilerine bu dönemde rastlanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son asrında kaleme alınan *Sicil-i Osmani* (Mehmed Süreyya), *Osmanlı Müellifleri* (Bursalı Mehmed Tahir) ile Mehmed Cemaleddin Efendi'nin *Âyine-i Zürefâ* adlı eserler bu türün öne çıkan yapıtları arasında sayılabilir.²¹ Tanzimat ile başlayan Batı'ya açılma devri Osmanlı son döneminde kaleme alınan onlarca biyografi çalışmasına da yansımıştır ve eserlerde Batı etkisi hissedilmiştir.

Feridun Emecen, yukarıda genel hatlarıyla verilen müstakil biyografilerin yanı sıra, vekayiname türüne ait eserlerin vefayat veyahut biyografi kısımlarının alandaki boşluğu doldurabileceğini iddia etmektedir. Aşıkpaşazade'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı, 16. yüzyıl başında Kemalpaşazade tarafından kaleme alınan *Tevârih-i Âl-i Osman*, Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tacü't- Tevârih* ile 17. yüzyılın başlarında Mehmed b. Mehmed'in *Nuhbetü't- tevârih* gibi eserlerini örnek göstererek iddia ettiği vekayiname- biyografi ilişkisini gözler önüne sermiştir.²² Emecen'in biyografi çalışmalarına kaynaklık edeceğini iddia ettiği vekayinamelerin yanı sıra monografiler, hatıratlar, seferatnameler ve seyahatname türü eserlerin de yaşam öyküsü çalışmalarına malzeme sunabileceğinin altını çizmekte yarar vardır.

16. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı tarihinde yer alan biyografi türü üç farklı şekilde gruplandırılmıştır: “1.Umumi tarihlerde yer alan biyografiler; 2. Şakaik, te'lif, tercüme ve zeyillerinde yer alan biyografiler; 3. Şuara tezkirelerinde yer alan biyografiler”.²³ Bu kısa çalışmada Şakaik külliyyatının ilki olan eser üzerinde durulacaktır.

2. XVI. Asrın En Büyük Biyografi Eseri: *eş-Şakaiku'n-Nu'mâniyye*

Osmanlı tarih yazımında biyografi türündeki eserler Arap tabakat ve İran tezkire geleneğinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Bu türe ait ilk müstakil örnek 16. yüzyılda Taşköprülüzade Ahmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Bursa'da dünyaya gelen ve çeşitli medreselerde eğitim aldıktan sonra ilim tahsilini tamamlayan İsamüddin Ahmed Efendi, ulema ailesine mensuptur. Bir süre müderrislik yaptıktan sonra İstanbul kadılığına atanmış ve bu

21 Detaylı bilgi için bakınız: Özcan, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, s. 285.

22 Feridun Emecen, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul 1999, ss.83-90.

23 Çelik, “Biyografi Yazma Geleneği ve Cumhuriyet Sonrasında Biyografi Sözlükleri”, s.4. (Mustafa İsen'in, “XVI. yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlılarda Biyografi Geleneği” adlı çalışmasından aktarmıştır).

görevini ifa ederken görme yetisini kaybetmiştir. Tıp, tarih, fıkıh, kelim, mantık gibi çeşitli ilim alanında eserler veren²⁴ Taşköprülüzade'nin hayatı ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, tarihçilerden ziyade ilahiyatçılar tarafından büyük bir ilgiye mazhar olduğu göze çarpmaktadır. Diğer bir deyişle, Taşköprülüzade hakkında İslami ilimler alanında uzman araştırmacılar tarafından ortaya konulan ürünlerin daha fazla olduğu rahatlıkla söylenebilir.²⁵

Taşköprülüzade, kuşkusuz en başarılı eserini biyografi alanında vermiştir. “eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye” tam adıyla bilinen bu biyografik eserini 1558 senesinde kaleme almıştır. Hanefi mezhebine iltisaklı alimlere nispeten Şakâiku'n-nu'mâniyye²⁶ başlığıyla Arapça olarak kaleme alınan bu eser, Osman Gazi'den başlayarak Kanuni Sultan Süleyman zamanına kadar tahta geçmiş olan 10 padişah döneminde yaşamış ulemaların hal tercümelerini içermektedir. Her bir bölüme tabaka adı verilen eser, 371'i alim ve 150'si tarikat şeyhi olmak üzere toplamda 521 şahsiyetin hayatına ışık tutmaktadır.²⁷ Klasik tabakat geleneğinin devamı sayılan bu çalışma, böylece Osmanlı tarih yazımında biyografi geleneğini de başlatmıştır.²⁸

24 M. Tayyib Gökbilgin, “Taşköprü-zâde ve İlmî Görüşleri”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI/1-2, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1975. s. 127-128. Yusuf Yavuz Şevki, “Taşköprülüzade Ahmed Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul 2022, ss. 151-152. Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı, s. 71.

25 Yök tez veri tabanında yer alan çalışmaların 10 tanesi İlahiyat alanında çalışmalar iken sadece iki tanesi tarih alanını kapsamaktadır. İslami ilimler alanındaki çalışmalar: Cafer Yıldız, “Taşköprülüzade'nin Mevzuat-ul-Ulum adlı eserinin tasavvufla ilgili bölümlerinin sadeleştirilmesi ve Kuşeyri'nin risalesi Hucviri'nin keşfi ve Gazali'nin ihyası ile karşılaştırılması”, Yüksek Lisans Tezi 1998; Şaban Gülsoy, “Taşköprülüzade Ahmed Efendi'nin hayatı, eserleri ve 'Mevzuat'ul Ulum' isimli eserindeki kelim bahsinin günümüz diline çevrilerek Taftazani'nin 'Şerhul Akaid'i ile karşılaştırılması” Yüksek Lisans 1995, Mustafa Necip Yılmaz; Mustafa Necip Yılmaz, “Taşköprülüzade ve es-Saadetül-fahire fi Siyadeti'l Ahire adlı eseri”, Yüksek Lisans 1991; Ayşenur Yaren, “Taşköprizâde'nin Letâifü'n-Nebî adlı eserinin tahkik, tahrir ve değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans 2019; Şeyma İlbaýlı, “Osmanlı Devleti XV. yüzyıl kelimcileri -İbn Kemâl, Taşköprülüzâde ve Birgivi örneği”, Yüksek Lisans 2018; Ahmet Süruri, “Taşköprizâde'nin el-Meâlim'i ve kelim görüşleri”, Doktora Tezi 2011; Halil İbrahim Kaygısız, “İslam ilimler tasnifinde tefsir (Taşköprizâde'nin Miftâhu's-Saadeti örneğinde)”, Yüksek Lisans Tezi 2011; Hilmi Kemal Altun, “Osmanlı müelliflerince yazılan kazâ-kader risâleleri ve Taşköprizâde'nin 'Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader' adlı eseri”, Yüksek Lisans 2010; Ahmet Sürün, “Taşköprizade Ahmed Efendi'nin tefsir risaleleri”, Yüksek Lisans 2002; Bejadin Ameti, “Makedonya'da hadis çalışmaları” Doktora Tezi 2008.

26 Abdülkadir Özcan, “Tabakat: Osmanlı Dönemi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 300.

27 521 sayısının tartışmalı olduğunun altını çizmekte fayda vardır. Örneğin Franz Babinger'e göre, 522 bilgin ve tarikat şeyhinin biyografisi mevcuttur. (Franz Bainger, *Osmanlı Tarih Yazınları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.95)

28 Taşköprülüzâde İsmâüddin Ebül-Hayr Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye fi ulemâ'i'd-Devleti'l Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Anadolu'daki alimlerin hayat hikayelerine dair yapılan ilk çalışma olması açısından oldukça önemli bir eserdir. Taşköprülüzade, eserin giriş kısmında doğrudan Türk alimlerini ele alan ilk kişi olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir:

“...Tarihçiler nakil yoluyla ulaşan ya da seçkinlerin anlattıklarıyla âlim ve ileri gelenlerin menkıbelerini yazmış ancak hiçbiri bu ülkenin âlimlerinin hikâyelerini bir araya getirmeye yönelmemişlerdir. Hatta dillerinde ne yaşayanların ne de ölüp gidenlerin isimleri ve izleri kalmıştı. Üstünlük ve olgunluk sahibi biri bu durumu müşâhede edince benden Anadolu âlimlerinin menkıbelerini toplamamı istedi. Ben de her şeyin sahibi olan Hayy ve Kayyûm'dan yardım dileyerek bu talebe olumlu yanıt verdim...”²⁹

Alıntıda da değinildiği üzere, Taşköprülüzade'nin tarihsel sahadaki boşluğu doldurma gayesiyle kaleme aldığı eser, yazıldıktan sonra büyük ilgi görmüştür. Eserin birçok istinsahı bulunmasının yanı sıra farklı tercüme ve zeyilleri de mevcuttur.³⁰ Taşköprülüzade'nin alanında çığır açan bu eserine dair ilk zeyl ve tercüme öğrencisi ve çağdaşı olan Aşık Çelebi tarafından yapılmıştır. “*Tetimmetü'ş-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye*” adıyla yazılan eser Taşköprülüzade'nin bıraktığı onuncu tabakadan itibaren yapılan bazı ilavelerden oluşmaktadır. II. Selim dönemini on birinci tabaka başlığıyla yazmıştır.³¹ Nev'î-zâde Atâyî ise “*Hadâiku'l-hakâik fî Tekmiletü'ş-şakâik*” başlıklı eseriyle Şakâiku'n-nu'mâniyye'yi Türkçe olarak kaleme alan ilk kişi olmuştur.³² Böylece, Şakâ'ik zeyli ve tercümelere başlamıştır. 20. yüzyıla kadar farklı müellifler tarafından bu gelenek devam ettirilmiş olup, bir Şakâ'ik külliyyatı meydana getirilmiştir.³³

Yayımları, İstanbul 2019, s. 9-11. Abdülkadir Özcan, “eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 485-85. Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı, s. 71.

- 29 Taşköprülüzâde İsamüddin Ebül-Hayr Ahmed Efendi, eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye , s.20.
- 30 “Şakâ'ik-i Nu'mâniyye Çeviri ve Zeyilleri Projesi” kapsamında Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından eserin farklı zeyilleri yayına hazırlanmaktadır.
- 31 Aşık Çelebi, *Tetimmetü'ş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022, ss. 12-14. Suat Donuk, “Aşık Çelebi'nin Arapça, Nev'îzâde Atâyî'nin Türkçe Şakâiku'n Nu'mâniyye Zeylindeki Ortak Biyografilerin Mukayesesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 4/4, 2015 ss. 1524-1560.
- 32 Suat Donuk, “Nev'î-Zâde Atâyî – Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmiletü'ş-Şakâ'ik (İnceleme-Metin)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Manisa 2015, s. 23.
- 33 Behçet Gönül, “İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâ'ik Al-Nu'maniya Tercüme ve Zeyilleri”, *Türkiyat Mecmuası*, 7-8 (1945), s. 139. Yapılan zeyiller şunlardır: Ali b. Bâlî (ö. 992/1584), al-İkd al-manzûm fî zikr-i afâzîl al-Rum (İbrahim b. Ahmed al-Amâsi tarafından Türkçeye çevrilmiştir); İştibli Husayn (Şadri); Muhammed b. Muştafâ Lutfi Beg-zâda; Şaçlı Amir-zâda Abdalkâdir; Amrallah Muhammed Sirak-zâda; Hamidli Karaca Ahmed; Abdalkarim b. Sinan Akhisari'nin Tarâcim kibar al-ulama va'l-vuzarâ; Nev'îzâde Atâî, Hadâiku'l-hakâik fî tekmiletü'ş-Şakâik; Mektubi-zade Abdülaziz Efendi'nin Hada'ik al-haka'ik; Uşşakizâde İbrahim Hasib Efendi; Simkeşzâde Şeyhî Mehmed Efendi'nin Vekâyü'l-fuzalâ; Âkif Efendi-zâde Abdürrahim'in al-Macmu fil-mağhüd va'l-masmu, Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü'ş-şakâik fî hakkı ehli'l-hakâik. Gönül, “İstanbul Kütüphanelerinde”, ss. 155-168.

Tercüme ve zeyillerin yanı sıra, II. Osman zamanında resimli bir nüshasının yaptırılması esere gösterilen rağbetin bir başka göstergesidir.³⁴ Ayrıca, eserin yurtiçi ve yurt dışında yaklaşık olarak 150 yazma nüshasının bulunması bu ilginin bir diğer boyutunu gözler önüne sermektedir.³⁵

Taşköprülüzade'nin eserini oluştururken tercih ettiği yöntemin sorgulanması gerekmektedir. Bilindiği üzere, bu tür eserlerde farklı tabaka yöntemleri tercih edilmiştir. Arap ve İran biyografi geleneğinde ulemalar alfabetik, zamansal ya da mekânsal/ bölgesel olarak sıralanmıştır.³⁶ Tabaka geleneğine göre eserini oluşturan Taşköprülüzade ise farklı bir usul tercih etmiştir. “Seçkinlerin ölüm tarihlerine vâkıf olamadığımdan bu risâleyi Osmanlı hânedanı sultanlarının sıralamasına göre yazdım”³⁷ diyerek yeni bir yöntem başvurmuştur. Kendinden önceki ulema biyografi türünün dışına çıkarak, eserini sultanların tarihiyle birlikte ele alması oldukça ilginç ve hatta Atçıl'a göre türünün ilkidir.³⁸ Örneğin, şairlerin biyografileri üzerine eser kaleme alan Sehi Bey gibi çağdaş yazarlar herhangi bir tertip gözetmeden yazmışlardır.³⁹ Bu durum eseri farklı ve önemli kılmaktadır.

Aslı Niyazioğlu, Taşköprülüzade'nin eserinde bazı alimlerin ölüm tarihlerini bilmemesine rağmen, kronolojik bir metodu neden tercih ettiğini sorgulamıştır. Diğer bir ifade ile, esere ulema ve sufi perspektifinden yaklaşan Niyazioğlu, Taşköprülüzade'nin nesil silsilesinden ziyade hanedan sırasının dikkate alındığı yöntemi analiz etmiştir. Eserdeki hikayelerin uzunluklarını da göz önünde bulundurması sonucu sufi şeyhlerine nazaran ulemaların daha öncelikli bir konuma sahip olduklarını iddia etmiştir.⁴⁰ Ancak, eser incelendiğinde, II. Murad dönemi hariç, diğer tabakaların tümünde sufi ve ulemaların karışık bir düzen içerisinde ele alındığının da altını çizmekte fayda

34 Tülin Değirmenci, “Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakâ'îku'n-nu'mâniyye”, *Bilgi*, S. 46, Yaz 2008, ss. 105-132.

35 Özcan, “eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye”, s. 485.

36 Abdurrahman Atçıl'a göre ulemalar herhangi bir siyasi oluşum içerisinde ele alınmamıştır ki bu durum onların siyasi erken uzak olduklarına kanıt olarak sunulmaktadır. Abdurrahman Atçıl, “Osmanlı Devleti'nin Ulemâsı/ Osmanlı Âlim-Bürokratlar Sınıfı (1453–1600),” *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fetbinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*, ed. Ömer Mahir Alper and Mustakim Arıcı, Klasik Yayınları İstanbul 2015, s. 267.

37 Taşköprülüzade İsmüddin Ebül-Hayr Ahmed Efendi, eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye , s.22.

38 Atçıl, “Osmanlı Devleti'nin Ulemâsı”, s. 275.

39 Kut, “Heşt Bihişt”, ss.273-274.

40 Aslı Niyazioğlu, “In the Dream Realm of a Sixteenth-Century Ottoman Biographer: Taşköprizade and the Sufi Shaykhs”, *Sufism and Society: Arrangements of the Mystical in the Muslim World, 1200– 1800*, (ed.) John J. Curry and Erik S. Ohlander, Routledge, London & NewYork 2011, s. 246. Daha önce değinildiği gibi eserde 370 ulema ve 150 sufi şeyhinin hayat hikayesi yer almaktadır. Bu sayılar bile ulemalara öncelik verildiğinin bir göstergesi olabilir.

vardır. Guy Burak, Taşköprülüzade'nin bu yöntemi tercih etme sebebinin irdeleyen bir diğer tarihçidir. Burak, belirli grup ulema ile hanedan arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmak ve vurgulamak için bu yöntemle başvurduğunu iddia etmiştir.⁴¹

Şekil açısından tartışılması gereken hususlardan biri de son tabakatta yer alan yaşam öyküsüdür. Taşköprülüzade'nin hayat hikayesi hakkında literatürdeki bilgilerin çoğunluğu bu kısımdan elde edilmiştir. Taşköprülüzade'den önce kaleme alınan biyografik çalışmalar incelendiğinde yazarların kendi yaşam öykülerinden bahsetmelerinin pek rastlanılan bir durum olmadığı⁴² ve bu açıdan biyografi türüne bir yenilik getirilmiş olduğu iddia edilmektedir.

Şekil açısından değinilmesi gereken hususlardan bir diğeri eserin dilidir. Taşköprülüzade'nin eseri kaleme almasının temel motivasyonlarından biri Anadolu alimlerini tanıtmaktır. Bu misyonunu gerçekleştirirken Türkçe yerine Arapça'yı tercih etmesi oldukça ilginçtir. Hatta, Anooshahr, Taşköprülüzade'nin tercih ettiği İslam'ın kutsal dili olan klasik Arapça'yı "Ölü Dil" olarak tasvir etmiştir.⁴³ Bu durum, kendisinin yoğun olarak gördüğü Arapça tahsil ile açıklanabilir. Ya da bazı tarihçilerin vurguladığı gibi, yazar eserin sadece Türk topraklarında değil, Arap dünyasında da okunmasını istemiş olabilir.⁴⁴ Şakāiku'n-numāniyye ve sonrasında yapılan zeyillerin de Arapça olduğunu vurgulamak gerekir. İlk defa Nev'î-zâde Atâyî tarafından 17. asırda Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Donuk, bu durumu Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Arapça'nın bilim dili olarak görüldüğünü ancak bu yüzyıldan sonra değişikliğe başlandığı şeklinde yorumlamıştır. Bu yumuşamayı ise Türkçe'nin ilim dünyasında gördüğü rağbetin artmasına bağlamıştır.⁴⁵

3. "Yaşam Anlatısı"nı İçeren Şakaik Adlı Eser Bizlere Neler Anlatmaktadır?

Behçet Gönül, 16. yüzyılda Aşık Çelebi ile başlayıp, 20. yüzyılda Fındıklılı İsmet Efendi'ye kadar uzanan tercüme, zeyl ve telifleri tespit ettiği

41 Guy Burak, *The Second Formation of Islamic Law, The Hanafi School in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge University Press, New York 2015, s. 95.

42 Ramazan Ekinci, "Uşşâkizâde Hasîb Efendi'nin Zeyl-i Şakâ'ik'i ile Şeyhî Mehmed Efendi'nin Vekâyi'ü'l-Fuzalâ'sının Mukayesesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, Cilt 3, Sayı 5, Mart 2016, s.26.

43 Ali Anooshahr, 'Writing, Speech and History or an Ottoman Biographer', *Journal of Near Eastern Studies*, 69 1 (2010), s. 60.

44 Burak, *The Second Formation of Islamic Law*, s. 96.

45 Donuk, "Nev'î-Zâde Atâyî", s. 85.

çalışmasıyla eserin ne kadar yoğun bir ilgi gördüğünü ortaya çıkarmıştır.⁴⁶ Modern araştırmacılar da biyografi eserini veri olarak kullanıp, çeşitli araştırma çalışmasını ortaya çıkarmıştır.⁴⁷ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında, Muhammet Hekimoğlu tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinin araştırmacıların istifadesine sunulması bu sürece oldukça önemli bir katkıda bulunmuştur. Böylece, eser hakkında kaleme alınan akademik yayın sayısı hızla artmıştır.

Taşköprülüzade'nin Osmanlı ulema ve sufi şeyhlerinin yaşam öykülerini içeren eseri üzerine çalışma ortaya koyanlardan biri Osmanlı rüya tarihçiliği üzerine yoğunlaşan Aslı Niyazioğlu'dur. Niyazioğlu, Şakaik'teki rüya anlatılarından yola çıkarak Osmanlı hayal dünyasını anlamaya odaklanmaktadır. Eserdeki üç rüya anlatısını ele alarak, Osmanlı uleması ve şeyhleri arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Taşköprülüzade'nin aktardığı Sufi şeyhlerin rüyaları onların nüfuzlarını arttırdığını ancak bu durumun hiyerarşik düzende üst konumda olan ulemalar ile herhangi bir çatışmaya sebebiyet vermediğini belirtmiştir. Diğer bir ifade ile, sufi şeyhleri ve ulemaların birbirlerine üstünlük sağlamaktan ziyade uyum içinde olduklarını iddia etmektedir.⁴⁸

Alimler ve hareketlilikleri açısından Taşköprülüzade'nin eserini inceleyen Ökten, eserdeki ulema verilerinden yola çıkarak, hareketlilik üzerine bazı tespitlerde bulunmuştur. Osmanlı ülkesine gelen ulemaların gidenlerden fazla olduğunu tespit etmiştir. Yukarıda değinildiği gibi, eser İmparatorluğu'n ilk on padişah dönemini içermektedir. İlk altı padişah dönemini "erken dönem" sonraki 4 padişahı ise "sonraki/geç dönem" olarak adlandıran yazar, II. Murat dönemini bu ayırımın dönüm noktası olarak ele almaktadır. Sultan II. Murat döneminden sonra ülkeye gelen alimlerin sayısında düşüş gözlemlendiğini ve bu düşüşün sebebinin Safevi Devleti ile ilgili olup olmadığını irdeleyerek esere farklı bir bakış açısı getirmiştir.⁴⁹

46 Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şaka'ik Al-Nu'maniya Tercüme ve Zeyilleri"

47 Örneğin R.C. Repp tarafından kaleme alınan İstanbul müftülerini içeren eserin temel kaynakları arasında Taşköprülüzade'nin Şakaik'i de yer almaktadır. R.C. Repp, *The Mufti of Istanbul, A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, Ithaca Press London, Oxford 1986.

48 Niyazioğlu, "In the Dream Realm of a Sixteenth-Century Ottoman Biographer", ss. 247-251. Aslı Niyazioğlu, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Rüiyalar ve Hayatlar* adlı eserinde Nev'i-zâde Atâî'nin Atâî, Hadâikü'l-hakâik fi tekmileti'ş-Şakâik kitabını temel kaynak kullanarak rüya anlatılarını analiz etmiştir. Rüya anlatıları üzerinden ulemaların ve kariyer odaklı seçkinlerin dünyevi hırslarına odaklanmaya çalışmıştır.

49 Ertuğrul Ökten, "Scholars and Mobility: A Preliminart Assesment form the Perspective of al-Shaqayiq- al- Numaniyya", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLI, 2003, ss. 55-70.

Taşköprülüzade'nin eserine başvuran tarihçilerden bir diğeri Abdurrahman Atçıl'dır. Osmanlı- ulema ilişkisinin 14. ve 16. yüzyılları arasında değiştiğini iddia eden Atçıl, bu savını desteklemek için Taşköprülüzade'nin eserinde yer alan “*Osmanlı Devleti'nin uleması*” tabirini kullanmıştır. Yazara göre, bu terim ile Osmanlı yönetiminin meşruluğunu tanıyan seçkin alim/ulema sınıfının devlete olan bağlılıkları kastedilmektedir.⁵⁰ Bu çalışmasının dışında, Atçıl'ın Şakaik'te yer alan alimlerin kadılık ve müderrislik gibi görevlerinden yola çıkarak Osmanlı yöneticileri ile olan ilişkilerini ve yönetim üzerindeki etkilerini analiz etmeye çalıştığı başka çalışması da mevcuttur.⁵¹

Taşköprülüzade'nin eserini farklı bir yaklaşımla ele alan araştırmacılardan biri de Ali Anooshahr'dır. Tarihçiler tarafından uzun süre referans olarak kullanılan esere son dönemlerde şüpheyle yaklaşıldığını ve güvenilirliğinin sorgulandığını iddia eden Anooshahr, yine de Osmanlı ulemaları hakkında geniş bilgi veren bu çalışmaya farklı bir perspektiften yaklaşılmaya çalışmıştır. Ulemaların Osmanlı yönetimindeki yerini sorgulayan yazar, Aşıkpaşazade, Oruç gibi dönemin kronik yazarlarının rüşvet ithamına karşı koruyucu bir üslup ile ulemaları ele almıştır.⁵²

Guy Burak da bu eseri kullanarak çalışma ortaya çıkaran tarihçilerdendir. Yazar, eserinin ikinci bölümünde Şakaik'e değinmektedir. Anooshahr'ın alimlerin çeşitli problemlerle karşılaştığı iddiasına katılan Burak, Şakaik tarzı bir eserin neden daha erken tarihlerde yazılmadığı sorusunu sorgulamaması açısından ise Anooshahr'ı eleştirmiştir. Eğer, Şakaik'in yazılma sebebi ulemalar hakkında ortaya atılan itham ise, dönemin kronik yazarları tarafından da daha önceden bu suçlamalarda bulunulmuştur. Buna rağmen, “neden daha erken dönemlerde yazılmamıştır” diye sorgulamaktadır. Bu sorunsaldan yola çıkarak eserin ortaya çıkışını salt bir nedene bağlamanın sağlıklı bir çıkarım olmadığını iddia etmektedir.⁵³ Ayrıca, tabakat literatürü hakkında yazdığı uzun bir analizden sonra, Şakaik'in bu tür ile olan benzerlik ve farklılıklarına değinmiştir. Aralarındaki en büyük farkı ise, Arap topraklarında başlayıp Osmanlı ile devam eden ilmi hiyerarşi ile Osmanlı hanedanı arasındaki ilişkiyi net bir şekilde tanımlaması olarak belirtmiştir.⁵⁴

Önemli şahsiyetlerin biyografilerine dair kıymetli bilgiler veren Şakâ'ikû'n Nu'mânîye isimli eserin salt bir yaşam öyküsü olarak değerlendirilemeyeceği

50 Atçıl, “Osmanlı Devleti'nin Uleması”, s.276.

51 Abdurrahman Atçıl, *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge University Press, United Kingdom& Newyork, 2017.

52 Anooshahr, ‘Writing, Speech and History, ss. 43-62.

53 Guy Burak, *The Second Formation of Islamic Laws*, ss. 95-98.

54 Burak, *The Second Formation of Islamic Laws*, s. 95.

ve farklı perspektiflerden bakılınca kıymetli analizler sunduğu rahatlıkla söylenebilir. Taşköprülüzade, eserinin Osmanlı dünyasını daha iyi anlamamıza katkı sağladığını şu sözlerle dile getirmektedir:

“Bu hâl tercümelerini okuyanlar, aynı zamanda Osmanlı ilim hayatı, eğitim sistemi ve ilmî üretim aşamaları hakkında teferruatlı bilgiler elde edecek, ilmiye sınıfı ile siyaset ve sülfi çevreleri arasındaki geçişkenliği anlayacak, bu sınıflar arasında yaşananlara dair çarpıcı anekdotları da müşâhede edeceklerdir. Bu eserde, ilim adamı ve her biri bir gönül eri olan bu kıymetli şahsiyetlerin hayata, dünyaya, mala mülke, zevke safâya bakışının da örneklerini bulmak mümkündür”⁵⁵

SONUÇ

Biyografik birincil kaynaklara nasıl yaklaşılmaması gerektiğini ortaya çıkarmanın başlı başına bir çalışma konusu olduğunun farkındayız. Bu soruna çözüm sunulabilecek herhangi derli toplu bir çalışma ya da örnek mevcut değildir. Dolayısıyla, biyografi alanında üretilen tezlerin eleştiriyeye maruz kalması devam etmektedir. Biyografi türünün en büyük eksikliğinin belge veyahut birincil kaynaklardaki salt bilginin anlatı inşa edilmeden kullanılmasıdır. Şakaik adlı eserden yola çıkarak, bu soruna cevap bulmaya çalıştık.

Anlaşılır bir Arapça ile kaleme alınan Şakaik adlı eser Osmanlı ulema ve sufilerin biyografilerini içeren ilk eser olma özelliğine sahiptir. Kendinden sonrakilere model olan bu eserin salt bir tabakat/ biyografi eseri olmadığı mevcut ikincil literatür ile ortaya konulmuştur. Diğer bir ifade ile, tarihsel ve metodolojik eleştiri ile yaklaşılması sonucu eserin salt bir yaşam öyküsü olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğu çıkarımı kolaylıkla yapılabilir.

Eserde yer alan şeyh ve ulemaların hayatlarına dair verilen salt bilgilerin direk kullanılmasından ziyade biyografik bilgilerden yola çıkarak Osmanlı kültür dünyasına nasıl katkıda bulunabileceğini ikincil kaynaklar yardımıyla öğrenmekteyiz. Ulema ve şeyhlerin biyografisini içeren eser, Osmanlı ile söz konusu grup arasındaki ilişki ve iç içe geçmişliği göz önüne sermektedir. Hatta, ulema ile devlet arasındaki uyum ve dayanışmanın boyutlarını ortaya çıkarmıştır. Yaşam anlatısının ötesinde tarihi olaylara ışık tutan bu yapının hanedanlık tarihinde alimleri konumlandırmak açısından oldukça ehemmiyetli olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Kısacası, eserin salt bir hayat hikayesinden oluşmadığını, Osmanlı'nın ilmi ve siyasi yaşamına dair mühim ipuçları verdiğini söyleyebiliriz.

55 Taşköprülüzade, eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye, s. 12.

KAYNAKÇA

- Ahatlı, Erdinç. “Terceme”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, İstanbul 2011, ss. 483-484.
- Ahmedi, *İskendername*, haz. Yaşar Akdoğan, Nalan Kutsal, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Aksoy, Hasan. “Mevlid”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 29, Ankara 2004, ss. 482-484.
- Akyıldız, Ali. “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul 2017, ss. 219- 241.
- Albayrak, Nurettin. “Hamzanâme”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 15, İstanbul 1997, ss. 516-517.
- Anooshahr, Ali. “Writing, Speech and History or an Ottoman Biographer”, *Journal of Near Eastern Studies*, C. 69, Sayı 1, Chicago 2010, ss. 43-62.
- Âşık Çelebi, *Tetimmütü’ş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022.
- Atçıl, Abdurrahman. “Osmanlı Devleti’nin Ulemâsı/ Osmanlı Âlim-Bürokratlar Sınıfı (1453–1600)”, *Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul’un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*, ed. Ömer Mahir Alper and Mustakim Arıcı, Klasik Yayınları İstanbul 2015, ss 265- 282.
- Atçıl, Abdurrahman. *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge University Press, United Kingdom& Newyork 2017.
- Avcı, Casim. “Tabakat: İslam Tarihi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 39, İstanbul 2010, ss. 297-299.
- Bainger, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Burak, Guy. *The Second Formation of Islamic Law, The Hanafi School in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge University Press, NewYork 2015.
- Carr, Edward Hallett. *Tarih Nedir?*, İletişim Yayınları, 2011 İstanbul.
- Çelik, Yakup. “Biyografi Yazma Geleneği ve Cumhuriyet Sonrasında Biyografi Sözlükleri”, *Bilig*, S. 102, Yaz 2022, ss. 1-25.
- Donuk, Suat. “Âşık Çelebi’nin Arapça, Nev’izâde Atâyî’nin Türkçe Şakâiku’n Nu’mâniyye Zeylindeki Ortak Biyografilerin Mukayesesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 4/4, 2015 ss. 1524-1560.
- Donuk, Suat. “Nev’i-Zâde Atâyî – Hadâ’iku’l-Hakâ’ik Fi Tekmileti’ş-Şakâ’ik (İnceleme-Metin)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Manisa 2015.
- Değirmenci, Tülin. “Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakâ’ikû’n-nu’mâniyye”, *Bilig*, Sayı 46, Yaz 2008, ss. 105-132.

- Ekinci, Ramazan. “Uşşâkîzâde Hasîb Efendi'nin Zeyl-i Şakâ'îk'i ile Şeyhî Mehmed Efendi'nin Vekâ'î'ül-Fuzalâ'sının Mukayesesi”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C. 3, Sayı 5, Mart 2016, ss. 25-48.
- Emecen, Feridun. “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, İstanbul 1999, ss. 83-90.
- Gönül, Behçet. “İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâ'îk Al-Nu'maniya Tercüme ve Zeyilleri”, *Türkiyat Mecmuası*, 7-8 (1945), ss. 136-168.
- Gökbilgin, M. Tayyib. “Taşköprü-zâde ve İlmi Görüşleri”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI/1-2, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1975, ss. 127-138.
- İnalçık, Halil. “The Rise of Ottoman Historiography”, *From Empire to Republic- Essays on Ottoman and Turkish Social History*, The Isis Press, İstanbul 1995, ss. 1-16.
- İsen, Mustafa. “Tezkireler Sadece Biyografi Kaynakları Değil Aynı Zamanda Eleştiri Tarihimizin de Kaynaklarıdır”, *İlmi Araştırmalar*, S. 10, 2014, ss. 157-160.
- Kut, Günay. “Heşt Behişt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul 1998, ss. 273-274. Rıdvan Canım, “Schi Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 316-317.
- Kırmızı, Abdülhamit. ““Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2015, s.156-162
- Kırmızı, Abdülhamit. “Oto/biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni- Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, Haz. Abdülhamit Kırmızı, Küre Yayınları, İstanbul 2012, ss. 11-27.
- Niyazioğlu, Aslı. “In the Dream Realm of a Sixteenth-Century Ottoman Biographer: Taşköprizade and the Sufi Shaykhs”, *Sufism and Society: Arrangements of the Mystical in the Muslim World, 1200– 1800*, (ed.) John J. Curry and Erik S. Ohlander, Routledge, London& New York 2011, ss. 243-257.
- Repp, R.C. *The Mufti of İstanbul, A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, Ithaca Press London, Oxford 1986.
- Ökten, Ertuğrul. “Scholars and Mobility: A Preliminart Assesment form the Perspective of al- Shaqayiq- al- Numaniyya”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Stuides*, XLI, 2003, ss. 55-70.
- Öz, Yusuf. “Tezkire”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul 2012, s.68-69.
- Özcan, Abdülkadir. “eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye” , *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 485-486.
- Özcan, Abdülkadir. “Tabakat: Osmanlı Dönemi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 299-301.

- Özcan, Abdülkadir. “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *Fsm İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 1, 2013, ss. 271-293.
- Özcan, Abdülkadir. *Osmanlı’da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Yayınları, 2020 İstanbul.
- Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesiletü’n Necat)*, haz. Faruk K. Timurtaş, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1990.
- Şevki, Yusuf Yavuz. “Taşköprülüzade Ahmed Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.40, İstanbul 2022, ss. 151-152.
- Taşköprülüzâde İsmüddin Ebü’l-Hayr Ahmed Efendi, *eş-Şakâ’iku’n-Nu‘mâniyye fi ulemâi’d-Devleti’l Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Tekindağ, Şehabettin. “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Belleten*, C. 35, Sayı 140, 1971, ss.655- 664.
- Terzioğlu, Derin. “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı”, *Cogito*, Sayı 29, 2001, ss. 284-296.

Türk Kültürü Bağlamında Ehl-i Haklar'da Miraç Miti

İbrahim Karaca¹

Özet

Ehl-i Hak inancı ve Ehl-i Hak topluluğu günümüzde İran'ın batı bölgelerinde varlığını sürdürmektedir. Anadolu'da yaşayan Alevi-Bektaşî toplulukları ile birçok ortak özelliği bulunan Ehl-i Hak inancı kendine özgü değerler sistemini oluşturmuştur. Bu çalışmanın konusunu Ehl-i Hak inancı içerisinde önemli bir yeri olan miraç miti oluşturmaktadır. Miraç miti özellikle Anadolu'da Alevi-Bektaşî topluluklarında sıkça işlenen bir konudur. Anadolu'da var olan miraç mitine İran'da Ehl-i Haklar arasında da rastlamaktayız. İran'da Ehl-i Haklar arasında anlatılan mit Ehl-i Hak inancı değerler sistemi içerisinde bulunan zuhur inancının bir yansımasıdır. Burada anlatılan mit ile beraber Hz. Ali'nin tanrının zuhuru olduğu ispatlanmaktadır. Anadolu Aleviliğinde ise miraç miti kırklar topluluğu ile bağlantı kurularak cem töreninin başlangıcını oluşturmaktadır. Türk kültürü içerisinde yer alan şamanlar törenlerde bu dünyadan bağlarını keserek göğe yükselmektedirler. Bu yükselişlerinde genelde bir kuş vasıtasıyla yükselmelerini gerçekleştirmektedirler. Benzer şekilde Hz. Muhammed'de göğe yükselirken Burak adı verilen at ile göğe çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacını Türk kültürü bağlamında Ehl-i Hak değerler sisteminde yer alan miraç mitini değerlendirmek oluşturmaktadır. Bu amaçla 2017-2019 tarihleri arasında İran'ın Tahran, Tebriz ve Kirmansah merkezli etnografik alan çalışması yapılmıştır. Yapılan alan çalışmasından elde edilen veriler bu çalışmaya kaynaklık etmiştir. Ayrıca sahadan elde edilen birinci elden kaynaklar arasında yer alan kelimeler de çalışmaya kaynaklık etmiştir. Elde edilen veriler kültür tarihi yönünden değerlendirilmiştir

1 Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü Araştırma Görevlisi, ibrahimkaraca@erciyes.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1563-7584>.

Giriş

Ehl-i Hak inancı ve Ehl-i Hak topluluğu günümüzde İran'ın batı bölgelerinde varlığını sürdürmektedir. Anadolu'da yaşayan Alevi-Bektaşî toplulukları ile birçok ortak özelliği bulunan Ehl-i Hak inancı kendine özgü değerler sistemini oluşturmuştur. Bu çalışmanın konusunu Ehl-i Hak inancı içerisinde önemli bir yeri olan miraç miti oluşturmaktadır. Miraç miti özellikle Anadolu'da Alevi-Bektaşî topluluklarında sıkça işlenen bir konudur. Anadolu'da var olan miraç mitine İran'da Ehl-i Haklar arasında da rastlamaktayız. İran'da Ehl-i Haklar arasında anlatılan mit Ehl-i Hak inancı değerler sistemi içerisinde bulunan zuhur inancının bir yansımasıdır. Burada anlatılan mit ile beraber Hz. Ali'nin tanrının zuhuru olduğu ispatlanmaktadır. Anadolu Aleviliğinde ise miraç miti kırklar topluluğu ile bağlantı kurularak cem töreninin başlangıcını oluşturmaktadır. Türk kültürü içerisinde yer alan şamanlar törenlerde bu dünyadan bağlarını keserek göğe yükselmektedirler. Bu yükselişlerinde genelde bir kuş vasıtasıyla yükselmelerini gerçekleştirmektedirler. Benzer şekilde Hz. Muhammed'de göğe yükselirken Burak adı verilen at ile göğe çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacını Türk kültürü bağlamında Ehl-i Hak değerler sisteminde yer alan miraç mitini değerlendirmek oluşturmaktadır. Bu amaçla 2017-2019 tarihleri arasında İran'ın Tahran, Tebriz ve Kirmanşah merkezli etnografik alan çalışması yapılmıştır. Yapılan alan çalışmasından elde edilen veriler bu çalışmaya kaynaklık etmiştir. Ayrıca sahadan elde edilen birinci elden kaynaklar arasında yer alan kelimeler de çalışmaya kaynaklık etmiştir. Elde edilen veriler kültür tarihi yönünden değerlendirilmiştir.

1. Ehl-i Haklar

Ehl-i Hak inancı ve topluluğu, 13. yy'da İran merkezli olmak üzere ortaya çıkmıştır. Ehl-i Hak inancının kurucusu Sultan İshak, 1216 yılında Irak'a bağlı bulunan Süleymaniye şehrinde Berzence Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Daha sonra Ehl-i Hak inancını kurmak ve yaymak amacıyla İran'ın günümüzdeki adı Pave olan Perdiver bölgesine göç etmiştir. Bu göç tarihi muhtemelen İlhanlı hükümdarı Hülagü Han'ın Bağdat seferi esnasında yani 1256 yılında olduğu düşünülmektedir. Sultan İshak özellikle Moğol akınları ile perişan halde olan halk kitlesi arasında fakirler ve mazlumlar içinde tutunmuştur. Bu nedenle inanç kurulması ile beraber kendisine bir topluluk oluşturmuştur. Topluluk günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Günümüzde Ehl-i Haklar İran'ın Kirmanşah, Tebriz ve Tahran şehirlerinde yoğun olarak yaşamaktadırlar (Karaca, 2022: 108). Bunun yanı sıra İran'ın hemen her şehrinde Ehl-i Hak yaşamaktadır. Ehl-i Haklar için önemli olan ibadet merkezleri Cemhaneler özellikle Kirmanşah, Tebriz, Hoy, Urmiye şehirlerinde bulunmaktadır. Ayrıca Tahrandan çok sayıda Cemhane

bulunmaktadır. Kirmanşah şehrinde Pave bölgesinde Sultan İshak'ın kabrinin bulunduğu Perdiver bölgesi bulunmaktadır. Yine Ehl-i Hak sistemi içerisinde önemli bir nüfusu oluşturan Ateşbeyilerin merkezi ise Kirmanşah'a bağlı Gerehban bölgesi bulunmaktadır. Ehl-i haklar için bu iki ziyaret yeri önem taşımaktadır.

Ehl-i Hak inancı, Tanrı anlayışı ile beraber diğer topluluklardan ayrılmaktadır. Ehl-i Hak inancının Tanrı anlayışını, ardı sıra yeryüzünde ortaya çıkan zatlar oluşturmaktadır. Ehl-i Hak inancının Tanrısı yeryüzünde insan şeklinde veya donunda ortaya çıkmaktadır. Ehl-i Hak inancında bu inanaşa zuhur denilmektedir. Zuhurlar sırasıyla, Havendegar, Ali, Şah Hoşin, Şah Veys Kulu, Muhammed Bey ve Ateş Bey'dir. Tarihsel olarak bu kişilerin bazılarının hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Havendegar yaratılış anlatısı ile ortaya çıkmıştır. Ali Ehl-i Hak inancına göre Tanrının zuhurudur. Daha sonrasında Şah Hoşin Sultan Tuğrul Bey zamanında yaşamıştır. Sultan İshak ise 13. yy. da ortaya çıkmıştır. Sultan İshak, Ehl-i Hak inancının kuruluşunu sağlamış ve inanç yayılmaya başlamıştır. Sultan İshak sonrasında özellikle Ateş Bey zamanında inanç Türkler arasında yayılmıştır. Sultan İshak, Ehl-i hak inancını sistemli hale getirirken hanedan adı verilen sosyal yapıların oluşmasını da sağlamıştır. Bu ailelerin sayısı on birdir. Bunlar içerisinde özellikle Türkçe konuşan Ateşbeyilerin sayısı diğer hanedanlardan fazladır.

Ehl-i Hak inancının iki temel esası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi zuhur inancıdır. Diğeri donadon dedikleri ruh göçü esasıdır. Don kelimesi Türkçedir ve elbise anlamına gelmektedir. Donadon inancı ile Ehl-i Haklar öldükten sonra bu dünyaya başka bir donda veya tende tekrar geldiklerine inanırlar. Bu dünyaya gidiş gelişleri 1001 don ile sınırlandırılmıştır. Her gidiş gelişte kişiler daha kamil bir şekilde dünyaya gelmektedirler. Bu sebeple Ehl-i Haklardaki donadon inancı reenkarnasyondan ayrılmaktadır.

Ehl-i Hak inancının ibadetlerinin başında cem töreni gelmektedir. Cem töreni her Cuma akşamı yani Perşembeyi cumaya bağlayan akşam yapılmaktadır. Pir, halife, hadem ve Kelamhan adı ile cem görevlileri bulunmaktadır. Cem töreni sırasında tanbur adı verilen müzik aleti de kullanılmaktadır. Ehl-i Hak cem törenlerinde semah bulunmaz. Ehl-i Hak inancında nezir adı verilen adaklar bulunmaktadır. Nezirler bazen cem törenlerinde bazen de ziyaret yerlerinde sunulmaktadır.

2. Diğer Topluluklarda ve İslam'da Miraç Hadisesi

Miraç veya yükselme bir insanın bulunduğu alemde başka bir aleme veya yeryüzünden başka bir aleme çıkışıdır (Gündüz, 1996: 13). İslam'da İsra ve Miraç kelimeleri Hz. Peygamberin göğe yükselmesini anlatmaktadır.

İsra kelimesi Arapça olup gece yürüyüşü anlamına gelmektedir. Miraç ise yükselmek, yukarı çıkmak anlamlarına gelmektedir (Tatlı, 2000: 11).

Miraç tasavvurlarında doğüstü aleme yükseliş tecrübesini yaşayan kişi beş aşamalı bir aşkın tecrübe geçirir;

- 1- Yeryüzünden fizikötesi aleme doğru yükseliş,
- 2- Yükseliş esnasında ve fizik ötesi alemlerde geçirilen tecrübeler,
- 3- Fizikötesi alemde kutsal mesajın alınması,
- 4- Yeniden yeryüzüne dönmek,
- 5- Alınan kutsal mesajın insanlara tebliği (Gündüz, 1996: 14-15).

Türk kültüründe şamanın göğe ve katlarına yükselmesi akla miraç hadisesini getirmektedir (Demirci, 2005: 56). Bu yükseliş insanların kutsalın yoğunluğunu artarak yaşamalarına, kutsalı sosyal yaşama çekmelerine yardım etmektedir. Şaman bir trans ustası olarak göğün katlarını aşır kutsalı bir anlamda yerle iletişime davet etmektedir. Göğe yüklenen anlam dikkate alınca şamanın bu çabası göçebe insan için özel bir anlam taşır (Demirci, 2005: 58). Sabii kutsal kitabı *Ğinza*'ya göre miraç tecrübesini yaşayan *Dinanukht* yeryüzünden alınarak ilahi ışık alemlerine doğru seyahat ettirilir. Yine şaman geleneğinde şaman rahipleri kurban törenleri esnasında yeryüzünden ayrılarak semavi alemleri birer birer geçer ve yüce tanrının huzuruna ulaşırlar. *Nag Hammadi* metinlerinde ise *Pavlos* ve *Zerdüşt* yeryüzünden alınıp semavi alemlere birer birer çıkarılmak suretiyle yükseltilirler. (Gündüz, 1996: 15)

Eski Mezopotamya, eski Yunan, Yahudi geleneğinde de miraca örnek oluşturacak hikayeler anlatılmaktadır. Bunlardan *Sabilikteki* hikaye önemlidir. Buna göre; *Sabilerin* en önemli kutsal kitabı olan *Ğinza*'nın altıncı bölümünde *Dinanukhtun* kitabı başlığını taşır. Bu bölümün ana konusu *Dinanukhtun* ilahi alemlere yaptığı seyahatiyle ilgilidir. *Dinanukht*, sulak bir yerde oturmuş kendi kendisine düşünürken bir başka mitolojik figür olan *Disai* gelir ve ona hayat doğruluk, aydınlık, ışık, gerçek, yanlış, karanlık ve yıkımın mevcudiyetinden bahseder. Sonunda uykuya dalar. Kendisine ilahi elçi *Din Milik Uthra* gelerek onu alır ve fizikötesi alemlere doğru ruhsal bir yolculuğa çıkarır. *Din Milik Uthra* onu öncelikle yedi gezegenden geçirir. Yedi gezegeni geçtikten sonra *Dinanukht* ilahi ışık alemine ulaşır; burada ışık aleminde ikamet eden ruhları geçmiş ve gelecek nesilleri ve ışık alemindeki türlü nimetleri görür. Hayat yani yüce tanrı ve gerçek bilgi ile ilgili hakikati öğrenir (Gündüz, 1996: 51-52).

İslam'da Hz. Muhammed'in semavi âlemlere seyahati isra ve miraç kelimeleriyle ifade edilmektedir. Arapça sözlüklerde isra, geceleyin yürümek anlamına gelmektedir. Yükselmek ve yükseliş anlamlarına gelen arece fiil kökünden türetilmiş ismi alet kullanılmaktadır (Gündüz, 1996: 70). İstılahta isra Hz. Peygamberin geceleyin Mescit-i Haramdan Mescit-i Aksa'ya götürülmesini miraç ise Mescid-i Aksa'dan Sidretü'l müntehaya kadar olan yolculuğunu ifade etmektedir. (Gündüz, 1996: 71).

Sünni İslam'da Miraç anlatısı şu şekildedir; *“İsrâ gecesinde uyku ile uyanıklık arası bir vaziyet içerisinde Kâbe civarında bulunan Hz. Muhammed, Cebrail tarafından Zemzem Kuyusuna götürülmüştür. Cebrail, peygamberin göğsünü yardıktan sonra kalbini çıkartmış ve kalbinin içini şeytanî vesveselerden ve kirden arındırarak iman ve hikmetle doldurmuştur. Sonrasında merkepten büyük, katırdan küçük olduğu belirtilen ve gözün ulaşabildiği yere kadar adım atabilen “Burak” isimli binek ile Beytü'l-Makdis'e götürülen peygamber Mescidü'l-Aksâ'da namaz kılmıştır. Daha sonra göğe yükselmiştir (Ürkmaz, 2015: 12-13).*

Kuran-ı Kerimde miraç hadisesi şu şekilde anlatılmaktadır. *“Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götürüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.” (İsra: 17/1)*

3. Alevilerde Miraç

Alevi metinlerin Miraç anlatısı 13. yy'dan itibaren kendisini göstermektedir. Anadolu Aleviliği içerisinde Miraç mitleri ocaklardan ocağa değişmekle beraber temel anlatı aynı kalmaktadır. Ali Rıza Yıldırım tarafından derlenen Miraç anlatısı şu şekildedir;

“Allah, Cebrail aleyhisselamu resulullah'a gönderdi ve miraca davet etti. Cebrail aleyhisselam Hz. Peygambere “ya resulullah cenab-ı hakk seni miraca davet ediyor, sen miraca çıkacaksın, Allah'ın katında bir şeyler danışıp görüşeceksin,” dedi. Hz. Peygamber Cebrail'e “ben oraya nasıl gideyim, yolu bilmiyorum; bir rehber olması lazım, ben benim rehberim ol,” dedi. Cenab-ı Hakk hazretlerinin emri ile Cebrail peygambere rehber oldu ve beline kuşak bağlayarak onu miraç yolculuğuna çıkardı. Hz Muhammed miraç yolculuğuna çıkmadan önce makamına vekil olarak Hz. Ali'yi bıraktı. Hz. Ali'ye “ya Ali, ben hakkın emri ile miraca gidiyorum. Ben gelene kadar benim vekilim ve vasım olarak köşkümde otur; halkın dini ve dünyevi işlerini gör, hallet,” dedi. Hz. Muhammed mescid-i aksaya yani Kudüs'e Burak ile getirildi ve onunla miraca gitti. Hz. Peygamberin Kudüs'te miraca çıktığı yer muallakta yani boşlukta

idi. Hz. Ali yatağında uyurken, Hz. Muhammed Burak'a zu'l-cenaha bindi; önünde Cebrail ve peşinde yetmiş bin melek ile evden çıktı. Kudüs'e varınca iki rekat hacet namazı kıldı. Kudüs'ten çıktı, hareket etti. Geri dönüp bakınca muallak taşı gördü. Kudüs'te Ermenilerin hac yaptığı yerde duran bu muallak taşı, hareket edip peygamberin peşinden geldi. Peygamber taşta, "dur ya mübarek!" deyince taş orada durdu. Peygamber Mekke'ye varıp iki rekat hacet namazını eda ettikten sonra havalandı. Hz. Peygamber, Cebrail ve burak ile sidretü'l-münteba'ya ulaştığı zaman Cebrail ona "ya resulullah! Buradan ilerisi bana yasak, ben gidemem; gidersem yanarım (kanatlarım yanar), yalnız gideceksin" dedi. Peygamber, Cebrail ile Burak'tan ayrıldıktan sonra yoluna yaya olarak devam etti. Peygamber yaya olarak yoluna devam ederken bir aslan (şîr) önüne yatarak yolunu kesti. Hz. Peygamber aslanı görünce ürperdi ve bir "ah! Çektikten sonra "şimdi amcamın oğlu Ali burada olsaydı bu aslana kılıç vururdu, aslan sakinleştirdi ve ben yoluma devam ederdim," dedi. Hz. Muhammed, Cebrail rehberliğinde miraca çıkarken yedinci kat gökyüzünde önüne bir aslan yattı ve onun yolunu kesti. Hz. Peygamber şaşırıp ve Cebrail'e "ya Cebrail aleyhisselam, ben buraya gireceğim ama beni karşılayan var," dedi. Hz. Peygamber aslanı görüp ürperince/ah çekince Allah'tan "ya habibim Muhammed! Parmağındaki hatem-i mübrü o aslanın ağızına at, o zaman aslan sakinleşir, sana yol verir," şeklinde nida geldi. Hz. Peygamber cenab-ı hakk'ın buyruğunu yerine getirince aslan sakinleşti. Hz. Peygamber aslanı görüp ürperince Cebrail ona "parmağındaki hatemi aslana ver, o sana yol verecek," dedi. Hz. Peygamber parmağındaki hatemi aslana verdi ve aslan sakinleşip yol verdi. Aslan sakinleştikten sonra Cebrail peygamber'e "yedinci kat semadan sonra yoluna yalnız gideceksin çünkü ben buradan sonra seninle gelemem, gelirsem kanatlarım yanar," dedi. Hz. Peygamber'in yolunu kesen aslan, ondan hatemini/yüzüğünü istedi. Hz. Muhammed parmağından yüzüğünü çıkardı ve aslana verdi. Bunun üzerine aslan Hz. Peygamber'e yol verdi. Hz. Peygamber aslan yol verdikten sonra yetmiş iki perdeyi geçti ve Allah ile arasında son perde olan 73. Perdeye ulaştı. Allah perdenin altından mübarek yeşil elini uzattı ve "ya habibim! Uzak yoldan geldin misafirimin oldun, hoş geldin," dedi. Hz. Peygamber secde ederken uzanan elde yolunu kesen aslanın ağızına verdiği hatem-i mübrünü gördü ve tanıdı. Mübarek el geri çekildikten sonra, perdenin altından içinde süt, akmer, bal ve elma bulunan tabağı uzattı ve "ya resulullah! Uzak yoldan geldin, konuğumsun, buyur yiyelim," dedi. Hz. Peygamber bunun üzerine Allah'a; "ya rabbi! Senin kudret elin uzanıp bunlardan almazsa, sen tatmazsan ben utanırım, buyur beraber yiyelim," dedi. Allah mübarek elini perdenin altından uzattı ve aldığı yiyecekleri perde arkasında o da yedi. Peygamber her defasında o elde kendi mübrünü gördü. Hz. Muhammed, Allah'ın huzuruna çıktığı zaman perdenin arkasından bir el ona